

טיפות של חידוש

על ספרו של הרב אליעזר מלמד, 'רביבים', הוצאת מכון הר ברכה, תשס"ז, 296 עמ'.

א. האחדות הכוללת מול סכנת הטשטוש

הציבור הדתי-לאומי ניצב כיום בפני שאלות קשות ביותר. משנתו של הראי"ה הציבה בפניו חזון גדול: שום רעיון, דרך או שיטה אינם צריכים להידחות לחלוטין. בכל אחד מהם יש מידה של אמת, וכולם צריכים להיות משולבים יחד, בתפישה אחדותית, שלמה וכוללת. מאז ועד היום, קנה החזון הזה את לבבם של רבים, אף שלא היה ברור כיצד בדיוק לממש אותו. אולם בדיוק בנקודה זו נעוץ היה שורש הכישלון, שגדל והתגלה עשרות שנים לאחר מכן. יש שהבינו שהעמדת התפישה הכללית תהיה באמצעות שימוש במעין טכניקה של גילוי יחס חיובי ישיר לכל דבר, בבחינת "הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות". כל הרוע נמצא רק על פני השטח, ואילו הפנים הוא זך וטהור. לגישה זו ישנם כידוע מקורות חשובים, אולם הנוקטים בה לא התמודדו עם אחת הבעיות המרכזיות הנלוות אליה (והנזכרת פעמים רבות גם בכתבי הראי"ה עצמו) – הטשטוש. זהו הניסיון לכלול משהו, ללא הבנה של מקומו ותפקידו הנכונים. חסרון הבנה זה אינו מאפשר להפריד בין העיקר והטפל שבדבר; בין הטוב והרע השוכנים בקרבו בכפיפה אחת. שהרי תוצאת מימושה הפשטני של גישת האחדות, היא אמירה שאין פשע ואין רשע, הכול רק טוב וטוב. אבל אמירה כזו לא רק מובילה בעצמה לסתירה, באשר אין היא כוללת בתוכה את עקרונות המלחמה ברשע, את הכעס, האבל וכיוצא בהם. היא גם מנוגדת לכל מה שאנחנו מבינים כטוב וצודק, הן מבחינה אנושית והן מבחינה תורנית. אחת ההגדרות הבסיסיות של הטוב הוא זה הלוחם ברשע ומתקומם נגד כל גילוי של עוול¹. שילוב בלתי מובחן, הגוזר מסקנות מעשיות מתפישה כללית באופן חד-חד ערכי, דומה להטלתו של כל הבא ליד אל תוך סיר הבישול. אף שכל מרכיב הוא טוב בפני עצמו, סביר שהתוצאה לא תהיה עריבה לחיך...

בדורות הקודמים היה הוויכוח בעל אופי מהותי, והתמקד בשאלות כמו אם ישנו ערך אמיתי לתופעות כמו הלאומיות וההשכלה. ואילו בדורנו ישנה בדרך כלל הסכמה בתוך הציבור הדתי-לאומי על ערכם העצמי של הדברים (אם כי קיימים כמובן ויכוחים גם בנושא הזה), ועיקר הוויכוח נסוב סביב שאלה כמותית באופיה – כיצד לשלב אותם. כאשר מתגלה שאין מספיק לכולם, יש צורך לקבוע סדר עדיפויות. השאלה העיקרית העומדת על הפרק איננה האם זה

¹ דוגמא להתמודדותו של הראי"ה עצמו עם בעיה זו מופיעה בשמונה קבצים ג, קטו: "היראה מכל חטא צריכה להיות אצל האדם ביחוד אצל עצמו, שיתירא שהוא לא יחטא, לא בחמור ולא בקל, ומובן שבכלל זה הוא ג"כ כל מה שיש בחוגו למנוע מן החטא, שזה נחשב כבר חוגו. אבל כל חטאת העולם שמחוץ לחוגו, ידע תמיד שכשם שקילוסו של הקב"ה עולה מן הצדיקים כך עולה מן הרשעים וכשם שעולה מן הגן-עדן כך עולה מן הגיהנום".

חשוב, אלא כמה זה חשוב. אמנם בפועל גם שאלה זו מקבלת משמעות מהותית; שהרי סדר העדיפויות נקבע בסופו של דבר על סמך הכרעות רעיוניות-ערכיות. כמו כן, עובדת היותו של רעיון מסוים בלתי ניתן להגשמה מבחינה מעשית, היא בעצמה מאפיין מהותי חשוב שלו, ומהווה בעיני רבים הוכחה לכך שמהו בו שגוי מיסודו. כך או כך, הציבור הדתי-לאומי עדיין לא הצליח למצוא את הדרך לשלב את הערכים באופן הנכון. יש המנסים להתעלם מכך ולנהוג כאילו הכל מתנהל כשורה, אף שבפועל הסתירות הולכות ונערמות. אחרים בוחרים להכיר בקשיים, ואצלם עשוי להיווצר ייאוש מן המציאות כולה, ככזו שאינה עומדת באידיאל שהוצב לה. לחילופין, הייאוש יכול להיות מאידיאל הכלליות עצמו, תוך אמירה שהוא בלתי ניתן ליישום. אמירה כזו מובילה לחזרה להסתפקות בתמונה חלקית של המציאות, הנראית ריאלית יותר. ואכן, בכמה חוגים תורניים נשמעת מזה כמה שנים הטענה שדברי הראי"ה כבר אינם רלוונטיים לדורנו. יתירה מזאת – מבחינה עקרונית, ייתכן שהניסיון האופטימי שלו כלל אינו בר ביצוע.

ב. השירות הלאומי כמקרה מבחן

אי ההצלחה להגיע לשילוב נכון של הערכים, איננה מתבטאת רק ברמה הפילוסופית-אמונית, אלא גם ברבות משאלות החיים העולות על סדר היום. אנסה לתת כאן תיאור של סגנון ההתמודדות של 'רביבים' עם הבעיות העומדות על הפרק, באמצעות בחירתה של סוגיה אחת מתוכו – השירות הלאומי.² לאחר מכן אנסה להצביע על היסודות ההשקפתיים והאישיים, שמהם נגזר היחס לסוגיה זו ולשאר העניינים הנידונים בספר.

בשירות הלאומי מצד עצמו באים לידי ביטוי ערכים חיוביים רבים, בנוסף לעצם התועלת שבעשייה. יש לו יתרונות גם מצד הבנות – במהלך השירות הן מתבגרות, מפתחות עצמאות, מתחנכות להתנדבות ונפגשות גם עם הצדדים הקשים שבחיים. מנגד, לניסיון להביא את כל הערכים הללו לידי ביטוי באופן ישיר דרך השירות הלאומי יש גם מחיר – בעיקר דחיית גיל תחילת הלימודים הגבוהים ודחיית גיל הנישואין. זהו מחיר כבד בעיקר לבנות הבאות מקרב השכבות החלשות, שפעמים רבות נאלצות לוותר על לימודיהן או לדחות את גיל הנישואין, דבר המגביר את הסיכון לכך שלא תמצאנה חתן כלל. תוך דיון בעניין זה, מורחבת היריעה גם לגבי חשיבותם של רכישי השכלה ושל הנישואין. כמובן שכל הדברים אמורים, אם כי במידה פחותה, גם לגבי שאר הבנות. קשה מאוד לעמוד בכל כך הרבה משימות, שכל אחת מהן היא קשה ותובענית בפני עצמה, דווקא בגילאים שבהם מתעצבים להם חיי הבת, הן מבחינה משפחתית והן מבחינת סגנון החיים והעיסוק. כתוצאה מכך יש המתאיישות מן הניסיון לחיות חיים של תרומה ושליחות, כאשר הן רואות שהן מפסידות ונשארות מאחור. אחרות מסיקות שכדי לתרום את חלקן לאומה אין להן ברירה אלא להקריב ערכים חשובים רבים, ולוותר על החלומות. לכן מנסה המחבר לתת פיתרון מורכב ומשוקלל, שיצליח לבטא את מרב הערכים בצורה האופטימלית. כאן ניתן להתרשם גם מאופיו המעשי: טבלאות, אחוזים, מחירים וריביות מנוצלים כדי לבחון את התועלת הכלכלית בביטולו של השירות הלאומי, הן בטווח המיידי ובעיקר לטווח הארוך. טווח הגורמים הנלקחים בחשבון נע מעלות הדירה של בת השירות, דרך דמי האבטלה ועד השפעת רמת ההשכלה על התל"ג. אליהם מתוסף גם שיקול ענייני לגבי איכות

² סוגיה זו מגיעה יותר מכל השאר למסקנות מחודשות החורגות מן הקונצנזוס. אך הדברים הם בעיקרם להמחשה, וטוב יעשה המבקש להתמודד עמם באופן מפורט, אם לא יסמוך על מה שנכתב כאן, אלא יעיין בהם בגוף הספר.

התרומה הלא-מקצועית וכן השיקול הדמוגרפי, שלעתים מושפע מהורדת גיל הנישואין בשנתיים יותר מאשר מלידת ילד נוסף במשפחה. בדרך אגב כולל המאמר גם הסברים ארוכים בדבר חשיבותו של השיקול הדמוגרפי, שקל כל כך לתקוף את השימוש בו ולהציגו באור נלעג. למרות כל האמור, אין בדברים קריאה לוותר על הערכים החשובים שנמנו בתחילה, אלא שלל הצעות מעשיות ראשוניות כיצד לבטא אותם, כגון התנדבות בזמן מאוחר יותר – במקביל ללימודים, לפני או תוך כדי העבודה וכדו'. כמו כן הפתרון המוצע אינו ביטול מיידי וגורף של מערכת השירות הלאומי, אלא שינוי איטי, הדרגתי ומושכל של המערכת. רבות ניתן ללמוד מכך שהספר מציג לא רק את המאמרים, אלא גם חלק מתגובות הקוראים אליהם. בהקשר לסוגיית השירות הלאומי, הדבר מלמד בין השאר על המחיר היקר שאמת מורכבת משלמת, כאשר היא יוצאת לרשות הרבים. בכל המאמרים הדגיש המחבר את הערכתו לתרומתן של הבנות ולמניעתן הטהורים, אלא שהוא סובר שהערכה זו איננה סותרת את הצורך לבחון את הסוגיה מחדש. האם השירות הלאומי הוא אכן המסגרת הטובה ביותר בעבור השגת המטרות שהוא עצמו מבקש להשיג? אף על פי כן, בעקבות פרסום המאמרים התקבלו אצל המחבר מכתבים נזעמים רבים מן המצדדות בשירות הלאומי, וחלקם פורסמו בספר. מכתבים אחרים מעלים נקודות חשובות ומעניינות שלא זכו להתייחסות במאמרים המקוריים, והדבר נותן תמונה טובה ושלמה יותר אודות דעתו של המחבר.

מבחינה זו, אין ספק שבספר ישנה תועלת לניצבים בפני שאלות כמו הליכה לשירות לאומי, לימוד בישיבה לעומת גיוס, שידוכים, בחירת מקצוע וכדומה. כמובן שגם אנשים שכבר קיבלו החלטות אלה בעצמם עשויים למצוא בספר עניין, הן מצד הדיון העקרוני שהעיסוק בנושאים הללו מעורר, והן לשם הדרכת הדור הצעיר, כאשר יבוא זמנו להתייבב בפני שאלות דומות. חלקים אחרים בספר, כמו אלה העוסקים בחינוך הילדים, פרנסה וגירושין, עוסקים מראש בתחומי החיים של ציבור מבוגר יותר. מן הסתם רבים לא יסכימו לחלק מן המסקנות הנועזות יותר שבספר, אבל גם אם הסכמה אין כאן – קריאה כנה לבחינה מחודשת של המניעים, הגישה העקרונית והמציאות הממשית יש כאן.

ג. הרב כאיש מעשה

הדיון המעשי שבספר עלול להיעשות מפורט כל כך, עד שלעתים נוצר רושם שאין כאן אלא אדם בעל שכל ישר ומעשי, המוכן לבחינה מחודשת של המוסכמות החברתיות. היכן, אם כן, הבשורה המתבקשת מהיותו של כותב הספר רב ישוב וראש ישיבה?

ראשית, מתבקשת פה לעניות דעתי הבעת צער על העובדה שהדרכות המכוונות להגשמתם של ערכים חשובים, אינן נתפשות בדורנו כתורה. זאת בניגוד גמור לעולה ממקורות רבים בחז"ל (למשל, שבת פב, א), שהחשיבו מאוד הדרכות מעשיות ישירות, המקדמות את האדם בתורה ובדרך ארץ. אך לגופו של עניין, נדמה לי שכאן נעשית ההבחנה בזיקה הקיימת בין השקפת עולמו של האדם, לבין הדרך שבה הוא בוחן את המציאות - חשובה ביותר. כל סוגי ההדרכות, ובכללן אלה המופיעות בספר, אינן עומדות בחלל השקפתי ריק.

כך למשל, השאלה אם לשלוח את הבן לישיבה תיכונית או לישיבה קטנה (ללא תעודת בגרות), קשורה קשר הדוק ליחס העקרוני לעולם החול וחכמתו. גם אם באופן עקרוני ניתן לתמוך בלימודי החול רק מתוך הכרה בערכם הכלכלי בעתיד, מתברר שבפועל נשמרת הקורלציה, ומי שאינו רואה בהם ערך עצמי – ימצא בדרך כלל דרך להסתדר בלעדיהם. הוא יצטט חרמות של

גדולי ישראל נגד לימוד כל מה שאינו תורה, ותמיד ייראה לו שהנזק גדול כמה מונים מהתועלת. לעומת זאת המחבר, הרואה בלימודי החול ערך חיובי, יראה גם כיצד הם תורמים ללימוד התורה, יצטט את הגר"א ואת גדולי ישראל האחרים שתמכו בהם, ויטען אפילו שלא ברור מאיזה ישיבות יצאו במאתיים השנים האחרונות יותר בוגרים שעזבו את דרך התורה. בעבור מי שאינו מכיר בערך ההגשמה העצמית של הפרט, נראה מובן מאליו שמחיר הצמחתו של גדול דור אחד הוא לימוד ארוך שנים גם של רבים שאינם מתאימים לכך. מנגד, הרואה בהגשמה עצמית ערך חשוב, ימצא על פי רוב דרכים אחרות לאתר את המתאימים ללימוד. לעתים אף לא תתקרב דעתו, עד שיוכיח שהגישה הגורסת שיש לשלוח את כולם לישיבה לשנים רבות, פוגעת בסופו של דבר לא רק בכבוד התורה והיכולת לממש אותה בעולם הזה, אלא גם בלימוד עצמו.

עם הזמן מתברר שהניסיון להבדיל בין שאלה "הלכתית" צרופה השמורה לרבנים, לבין שאלות "השקפתיות" שהם נחלת קבוצה רחבה יותר, נעשה קשה ביותר. אפילו שאלות כמו הפרדה בין המינים בחתונות ובתנועות הנוער, או לימוד במוסדות אקדמיים שיש בהם נשים שאינן לבושות בצניעות, מתגלות כשאלות שלהשקפת העולם יש בהן מקום נכבד. ישנם גם ניסיונות להתערבות מהכיוון ההפוך, כאשר אנשים שאינם מורי הוראה שולחים את ידם בשאלות בעלות משמעויות הלכתיות, מפני שהם חולקים השקפתית על הרבנים. הבעיה היא, שפעמים רבות ניסיונות כאלה מוצאים את עצמם הרחק מן הקונצנזוס הציבורי, וחלקם גובלים בקונסרבטיביות. ככל הנראה הציבור הרחב איננו מוכן להתערבות לא-רבנית בשאלות הלכה, אף שהשלכותיהן חורגות מתחום בית הכנסת.

בנוסף לכך, חשיבות היותו של כותב הספר איש תורה באה לידי ביטוי לא רק בתשובות שיש להן קשר גלוי למעשה ההלכתי. הדרכות המצליחות לשלב יחד ערכים שנראים כסותרים, יכולות להיווצר רק על רקע האמונה בחשיבותם של כל חלקי המציאות. קל לומר את הדברים, אבל ללא עיסוק מעמיק וארוך שנים בבירור אמוני מורכב, פעמים רבות הם נשארים יותר בגדר סיסמה או הצהרה ופחות כתפישת עולם המסוגלת להנחות את האדם בחייו הממשיים.

ד. הלכה ומחשבת ההלכה

בכמה מקרים המחבר גם מנסה להראות כיצד גם ההדרכות שאינן הלכתיות במובהק נשאבות מתוך עקרונות ההלכה, וזאת לא באופן של 'וורטים' ודרשות, אלא כהמשך אמיתי לרעיון היסודי המתגלה בעקרונות הללו. כך למשל, הלכות צדקה הופכים ליסודה של משנה חברתית, הנדרשת לשאלות כמו היחס למשפחות חד הוריות והקריטריונים לפעולתה של קופת הצדקה הקהילתית. מי שראשו ורובו אינו מושקע בבירורים הלכתיים, יתקשה לחדור אל עומק העקרונות הללו, באופן שיאפשר לו למצוא בהם את התשובות לשאלות מתחדשות.

לשילובם של היסוד האמוני וההלכתי נודעת חשיבות מכרעת. למאמינים בחזונו של הראי"ה אין ספק שיש לפעול מתוך תפישה אחדותית כוללת. אולם מתברר שהיכולת לממש אותה בפועל טמונה דווקא בציוויים הנורמטיביים, היבשים; אלו שבמשך מאות שנים כלל לא התיימרו להיות תפישת עולם פילוסופית מסודרת. מהלך תחיית הקודש, שהוא המפתח למימושה של תורת האחדות, לא יתבצע על ידי התעלמות מהם ודחיקתם הצדה, בשמם של עקרונות מטא-הלכתיים כלליים ואינטואיציות פנימיות קדושות. דווקא ההעמקה באותם הציוויים עצמם מתוך עמדה בסיסית של ריקנות מוחלטת, פנויה מדעות קדומות כלשהן כדי לקלוט את דבר ה', תמצא בציוויים אלה עצמם מקור לא אכזב לבניית תשתית מחשבתית ואמונית.

מצד שני, עיסוק בציוויים בלבד שאינו מכוון לעבר מטרה כללית יותר, לא יראה בהם יסודות לבניית תשתית השקפתית רחבה. הוא גם אינו מכיר בכך שלעתים נדרשת פעולה יוצאת מן הכלל, בניגוד להלכה המקובלת. דרישה זו התבטאה לאורך הדורות בין השאר במושגי הוראת השעה של הנביא, ו"עת לעשות לה". כמו כן הרי כוחם של הכללים והמסגרות נמדד דווקא בשעה שנדמה שיש צורך גדול לחרוג מהם. על מנת להכריע בשאלה זו, כמו בשאלות רבות נוספות, יש צורך בשילוב מורכב בין הידיעה הכללית שהעולם כולו צריך להיעשות אגודה אחת לעבודת ה', לבין ההבנה שהדרך היחידה בה יצורים מוגבלים כמונו מסוגלים לעשות זאת, היא על פי רשימה של הדרכות מדוקדקות, שלא תמיד אנחנו מבינים כיצד הן מקדמות את המטרה.

ה. הרבנות והחיים

חשיבות עיסוקו הרבני של המחבר באה לידי ביטוי באופן נוסף. כל הדרכה ציבורית, הגם שהיא עומדת בכל הקריטריונים התיאורטיים, עדיין צריכה לעמוד במבחן ההתממשות. פרסום הדרכות מעשיות מצריך ניסיון הנובע מהיכרות בלתי אמצעית עם בעיות של אנשים רבים ושונים. מהפיכת ההשכלה עדיין לא השכילה למצוא תפקיד המקביל לזה של רב הקהילה, השותף לחיי האנשים. אנשי הרוח הלא-רבניים שיש להם הסתכלות רחבה מספיק על מנת לעסוק בשאלות מערכתיות, נוטים להישאר מנותקים מדי מהמציאות האנושית. ניסיונו של המחבר במתן מענה לשאלות חינוכיות וכלכליות רבות, בא באופן ברור לידי ביטוי בחלקים רבים של הספר.

כדאי להעיר, שבניגוד למה שעשוי להשתמע מן הדברים, המאמרים אינם רצף של חישובים והדרכות טכניות-מעשיות. מתגלה בהם אמפטיה אנושית רבה – למשל לרווקות שאינן מצליחות להתחתן, לעניים והמסכנים שתמיד נשכחים בהזמנות לחתונה ולגרושות המתמודדות עם הביקורת הסמויה והגלויה של הסביבה. יש בספר הזדהות עם התלבטויותיו של הבחור בישיבת ההסדר, ועם אלה של ההורים הנבוכים בשאלות של חינוך. יש בו הבנה לתחושותיו של האיש קשה היום שאינו מצליח "לגמור את החודש", אבל גם להורים הרוצים לשמוח בשמחת החתונה של בנם היחיד, ללא תקנות חסכוניות חונקות.

לסיום, אפשר למצוא בספר גם חידוש מסוים מבחינה מגזרית. בשנים האחרונות אנו עדים לתהליך (בלתי נמנע?) של התחלקות הציבור הדתי-לאומי למספר רב של תתי-זרמים, ועל כולם החלוקה בין 'מזרחניקים' ל'חרד'לים' (אף כי שניהם אינם מרוצים מן התווית שהודבקה להם).

חלוקה זו נובעת הן מפערי אידיאולוגיה והן כתוצאה מהקושי המעשי לשלב את הערכים כולם. הרב אליעזר מלמד הוא בנו של ראש ישיבת בית אל, והוא עצמו גדל והתחנך בישיבת מרכז הרב, שתיהן ממעוזי הזרם התורני. לחלק גדול מהציבור הוא מוכר בעיקר בשל עמדתו התקיפה בשאלת מסירת שטחי ארץ ישראל, ובכללה בשאלת הסירוב לפקודת גירוש היהודים מגוש קטיף. מאפיינים אלו צריכים היו לקטלג אותו באופן אוטומטי כ'חרד'לי, אבל בכרך הזה של 'רביבים' בא לידי ביטוי פן אחר לחלוטין. כך הוא למשל בביקורת חריפה על העידוד הגורף ללמוד כמה שיותר שנים בישיבה, וביחס חיובי למושגים מודרניים כמו 'הגשמה עצמית'. במידה מסוימת זהו ערעור על החלוקה המקובלת בציבור הדתי-לאומי, שעל פיה הבחירה בין שני זרמים שלכל אחד מהם יתרונות משלו, היא בלתי נמנעת. מבין השורות של הספר עולה ההצעה לדרך המנסה לשלב את הטוב שבכל צד, אך בד בבד גם להימנע מלהיגרר לסיסמאות שאולי נשמעות טוב, אבל אי אפשר ליישם אותן.